

Herdenkingsbijlage

Ter gelegenheid van de herdenkingen en vieringen in Bedum

De aanleiding zaterdag 22 april 1944

“'s Avonds bracht ik Keijer in Bedum naar het station. Hij liep zo'n meter bij me vandaan. Er stonden twee mannen op de hoek aan de ingang van het station, aan de rechterkant. Ik zei 'goedenavond'. We liepen voorbij en er werd ineens geschoten. Keijer was getroffen. (...) Hij riep nog om z'n moeder.”*

Cor Stolwijk uit Bedum was van dichtbij getuige van de aanslag op de 49-jarige onderluitenant der Staatspolitie Jannes Luitje Keijer, die uit frustratie over zijn haperende carrière binnen het politiekorps was gaan samenwerken met de bezetter. Keijer was onderduikers en verzetsmensen op het spoor. Die liepen acuut gevaar. Ooggetuige Stolwijk, die deed alsof hij loyaal aan de Duitsers was, wist dat en seinde het verzet in. Dat maakte met negen ko-

gels een eind aan het leven van de politieman. Keijer overleed die avond in het Academisch Ziekenhuis in Groningen aan zijn verwondingen.

**Bedumer
In koelen bloede om
het leven gebracht**

Die aanslag op zaterdag 22 april 1944 luidt de zwartste bladzijde uit de recente geschiedenis van Bedum in. Een dag later wordt de Bedumer aannemer Jannes Wiebe Formsma gearresteerd en in Groningen in koelen bloede om het leven gebracht. Een voorbode van dat wat komen gaat.

**25 april 1944:
De razzia**

In de vroege ochtenduren van 25 april 1944 trekken meer dan

Het station in Bedum, waar de aanslag op Keijer plaatsvond.

duizend Duitse militairen vanuit Groningen het platteland op. Zuidwolde, Bedum, Winsum en Middelstum worden van de bui-

tenwereld afgesloten. Het begin van een nachtmerrie voor zo'n 150 jongemannen tussen de 18 en de 27 jaar en hun familie...

(* Uit: 'Aanslag en represaille', Harm R. Reinders, 1984)

De klopjacht willekeurige mannen worden opgepakt

Zuidwolde moet het op 25 april als eerste ontgelden. Duitse troepen trekken in de vroege morgen het dorp in en pakken willekeurig mannen op. Ze worden bijgedreven in café Hekma bij de brug over het Boterdiep. De opgepakte mannen moeten 200 kniebuigingen doen. Bakkersknecht Kees Bos uit Zuidwolde krijgt dat niet voor elkaar; hij draagt hoge kaplaarzen. De Duitsers maken korte metten met hem. Ze voeren hem af, waarna in de doornit van het café schoten klinken. “We zagen hem later, met een wit laken over, op een wagen voorbij komen,” herinnert één van de gevangen genomen mannen zich.

Aan de gruwelijkheden komt voorlopig geen eind. Jan Cornelis Dwarshuis (46) wordt vanuit het café per auto afgevoerd naar de Pijpsterweg. Hij wordt er met een nekschot om het leven gebracht. Zijn dorpsgenoot Jan Reinder Visser (42) wordt op de Munnikeweg doodgeschoten. Zuidwoldenaar Klaas Havinga (62) wordt die dag levenloos aangetroffen tussen Wetsinge en Winsum. Hij blijkt met een nekschot te zijn gedood. “De zaterdag er op waren er drie begrafenissen achter elkaar op dezelfde middag.

Alleen de naaste familie mocht er bij zijn,” vertelt de zoon van Jan Dwarshuis later. De andere mannen die in het café bijeen zijn gedreven, worden afgevoerd naar Groningen. Ondertussen worden in Bedum tientallen jonge kerels van bed gelicht en van straat geplukt. Hetzelfde gebeurt in Winsum en Middelstum. In Bedum worden de mannen verzameld in hotel Krijthe op de hoek van de Molenweg en Boterdiep Wz. “Hier en daar staan grote overvalwagens. (...) Ergens is een huisdeur ingetrapt, alsof de Mof

zijn woede moest koelen op levenloze dingen.” observeert één van de gevangen genomen mannen op weg naar het hotel.

Reis met onbekende bestemming

Na een aantal bange uren in de grote zaal op de verdie-

ping van het hotel krijgen de mannen het bevel naar buiten te gaan. Ze worden in gereedstaande vrachtauto's geladen. Als de motoren starten, begint een reis met een dan nog onbekende bestemming. Voor 13 jonge Bedumers is het de laatste keer dat ze een blik op hun woonplaats kunnen werpen. Ze komen niet weer terug.

Klaas Hekma. In zijn café werden de Zuidwoldenaren verzameld.

70 jaar geleden...

Een zwarte bladzijde in de geschiedenis van Bedum en omgeving. Een gebeurtenis waar niet vaak genoeg bij stil kan worden gestaan. Al geruime tijd zijn verschillende organisaties bezig om op een waardige manier vorm te geven aan de herdenking van de tragische gebeurtenissen van toen. Deze krant is één van de uitingen van ons besef dat historie levend moet worden gehouden en dat de slachtoffers van toen niet in de vergetelheid mogen raken. Het Herdenkingscomité gemeente Bedum heeft in deze het voortouw genomen. Daarbij is én wordt op een voortreffelijke manier samengewerkt met de volgende organisaties:

- Gemeente Bedum
- Historische vereniging gemeente Bedum
- Kulturele Kommissie Bedum
- Oorlogs- en Verzetscentrum Groningen
- Groninger Archieven
- Stichting Vier 5 mei/Bevrijdingsfestival Groningen

Ons gezamenlijke doel is te herdenken. En bovenal: niet te vergeten.

Namens de betrokken organisaties,

Henk van der Velde, voorzitter
Herdenkingscomité Bedum.

De kampen

Erbarmelijke omstandigheden

Alle gevangenen uit Zuidwolde, Bedum, Middelstum en Winsum komen terecht in het politiebureau aan het Martiniekerkhof in Groningen. De ongeveer 150 mannen brengen er de nacht door. Geslapen wordt er amper. De volgende dag, rond half 7 's morgens, worden ze vier-aan-vier in kolonne afgevoerd naar het station. Daar wacht een lange trein. Waarheen? Als het station van Meppel is gepasseerd, valt bij een aantal het kwartje: het Kamp Amersfoort, dat is waarschijnlijk de eindbestemming.

Die constatering klopt. Ten dele dan: Amersfoort is voor de meesten slechts een tussenstation. Een bar tussenstation; in het kamp heerst een wreed, meedogenloos regime. Eén van de Bedumers herinnert zich de strafmaatregelen na een vluchtpoging van een gevangene: "Onze gehele barak mag voor straf drie dagen aaneen staan - strak in het gelid - in de felle zon zonder eten en zonder drinken." Begin juli 1944

gaan ze verder op transport. Diep Nazi-Duitsland in. De Duitse industrie heeft arbeidskrachten nodig. En zo worden de Groningers te werk gesteld in fabrieken in de buurt van Braunschweig, Halle en Leipzig. Fabrieken die meer dan eens doelwit zijn van de geallieerde luchtmacht. De bombardementen en de erbarmelijke omstandigheden in de kampen waar ze zijn ondergebracht, eisen veel slachtoffers.

De ontberingen

De mannen uit de gemeente Bedum komen in verschillende kampen terecht. Ze worden er onderworpen aan een streng regime. Hard werken, weinig en slecht eten en nauwelijks slaap.

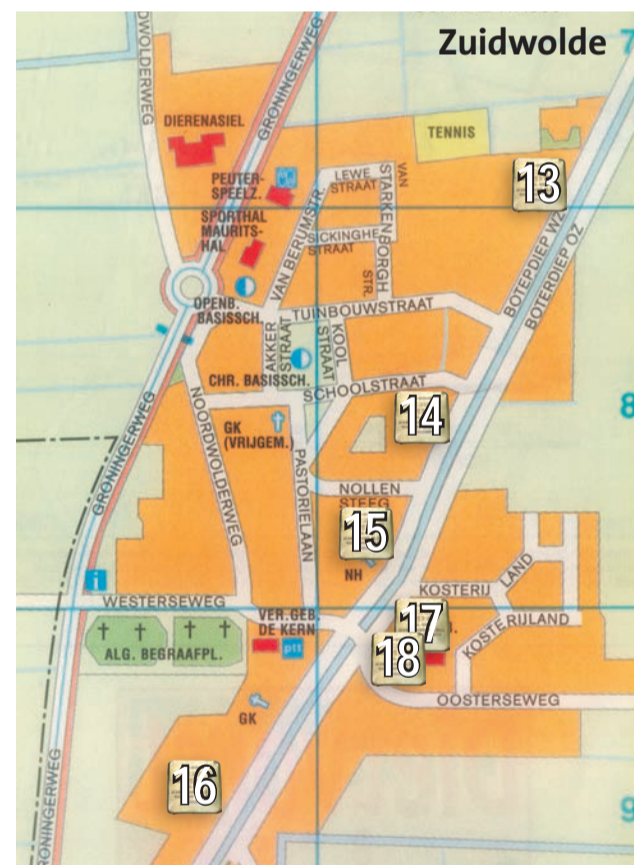
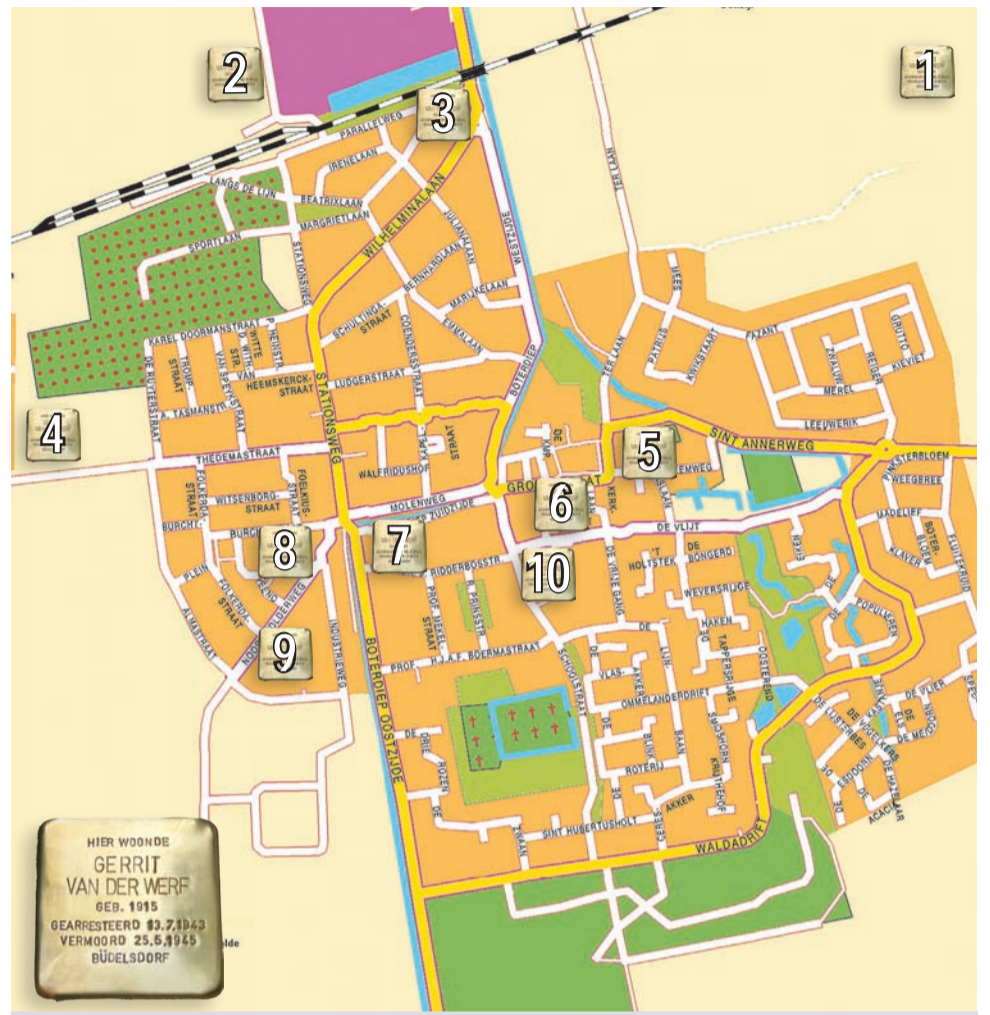
De hygiënische omstandigheden in hun onderkomens zijn dramatisch slecht. Lijfstraffen zijn er aan de orde van de dag. Of erger nog... Een gevangene laat het volgende optekenen: "Ik herinner me nog dat (...) er Russen waren die aardappels hadden gestolen. De volgende morgen hingen er achttien Russen aan een balk. Die hadden ze opgehangen."

De gevangenen in de kampen worden geteisterd door allerlei ziektes en de medische verzorging is er minimaal. Als die er al is. Dagelijks overlijden er gevangenen. Luizen en ander ongedierte hebben vrij spel in de klamme, karige onderkomens. "Als je thuis komt en je vertelt dat je in één keer tachtig luizen uit je trui hebt gehaald, zeggen ze dat je liegt dat je barst", is in een dagboek van een gevangene te lezen.

Het Duitse leger wordt door de geallieerden steeds verder terug gedrongen. De schaarste aan alles neemt toe. De laatste oorlogswinter valt in. De aanvallen van geallieerde bommenwerpers worden intensiever. "Als je omhoog keek, zag je de bommen als wiebelende sigaren het vliegtuig verlaten (...). Ze vielen vlak bij ons en rondom ons. En de opspuitende modder kregen we op ons lichaam. Ik weet nog hoe ik me aan grassprietten vastklemde, je wou wel de grond inkruipen."

In de vroege lente van 1945 worden de gevangenen bevrijd door Russische en Amerikaanse troepen. De lange weg naar huis wacht. De meeste Noord Groningers weten, vaak na eindeloze omzwervingen in het verwoeste Duitsland, uiteindelijk huis en familie te bereiken. Voor dertien jonge Bedumers komt de bevrijding echter te laat.

De Stolpersteine in Bedum

Ellerhuizen

11 12

De nagedachtenis

Bij woningen waar de in totaal 18 slachtoffers van de maatregelen na de aanslag op Keizer woonden, worden 'Stolpersteine' gelegd. Dat zijn vierkante steentjes van 10 bij 10 centimeter waarop een koperen plaatje is bevestigd met persoonlijke gegevens van het slachtoffer. De stenen zijn een idee van de Duitse kunstenaar Gunter Demnig (Berlijn, 1947). Hij zegt: "Een mens is pas vergeten als zijn naam vergeten is." En ook: "Om de steen te kunnen lezen moet je een buiging voor het slachtoffer maken."

Demnig wil met de stenen de slachtoffers van de Naziterreur uit de anonimiteit halen. Hij startte het project officieel in 2000 en hij legde sindsdien tienduizenden stenen door heel Europa. Bedum was vorig jaar zomer ook aan de beurt. Gunter Demnig legde toen stenen aan de Noordwolderweg en de Schoolstraat in

Bedum. Bij de woningen waar twee verzetsmannen hebben gewoond. Ook zij overleden in Duitse strafkampen.

De kunstenaar, die in Keulen woont, komt op 7 april naar Bedum. Hij legt dan 17 stenen bij de voormalige woningen in Bedum en Zuidwolde van de slachtoffers van de raz-

zia na de aanslag op Keizer. De laatste steen wordt op 25 april gelegd bij de woning van aannemer J.W. Formsma aan de Schoolstraat in Bedum; het eerste slachtoffer van de vergeldingsmaatregelen. Het is de bedoeling dat de overige Bedumers die omkwamen door de Duitse terreur in 2015 met een Stolperstein worden geëerd.

"Een mens is pas vergeten als zijn naam vergeten is."

De slachtoffers

Wiertsema, Jan

1

Ter Laan 21, Bedum

Geboren op 8 april 1926 te Lellens
Student HBS
Overleden op 15 februari 1945 te Walbeck (D)

Hooghuis, Ares

2

Lageweg 4, Bedum

Geboren op 8 december 1918 te Middelstum
Lanarbeider
Overleden op 13 oktober 1944 te Zöschen (D)

Smith, Jan

3

Boterdiep Wz 42, Bedum (afgebroken)

Geboren op 24 april 1926 te Midlum
Kantoorbediende
Overleden op 2 mei 1945 te Braunschweig (D)

Hummel, Herman

4

Oude Dijk 17, Bedum

Geboren op 17 februari 1922 te Bedum
Lanarbeider
Overleden op 20 november 1944 te Schafstätt (D)

De Boer, Jan

5

Grotestraat 61, Bedum (afgebroken)

Geboren op 5 april 1919 te Bedum
Lanarbeider
Overleden op 15 januari 1945 te Borna (D)

Klaver, Rink

6

Kerkplein 3, Bedum (afgebroken)

Geboren op 8 mei 1918 te Bedum
Lanarbeider
Overleden op 27 mei 1945 te Zwickau (D)

Klifford, Gerrit

7

Boterdiep Zz 29, Bedum

Geboren op 12 november 1919 te Bolsward
Ambtenaar distributiekantoor
Overleden op 16 april 1945 te Mügeln (D)

Kluiter, Kornelis

8

Noordwolderweg 23, Bedum

Geboren op 17 april 1925 te Bedum
Lanarbeider
Overleden op 8 december 1944 te Dölkau (D)

Korthuis, Jan

9

Noordwolderweg 52, Bedum

Geboren op 5 december 1925 te Bedum
Lanarbeider
Overleden op 16 oktober 1944 te Borna (D)

Formisma, Jannes Wiebe

10

Schoolstraat 14, Bedum

Geboren op 22 oktober 1890 te Grijpskerk
Waterbouwkundig aannemer
Vermoord op 23 april 1944 te Groningen

Buurma, Hilbrand

11

Ellerhuizen 10, Bedum

Geboren op 4 maart 1926 te Bedum
Leerling-smid
Overleden op 7 december 1944 te Ammendorf (D)

Leed in Middelstum en Winsum

Niet alleen Bedum en Zuidwolde zochten op die lentedag in 1944 onder een meedogenloos Duits juk. In Winsum en Middelstum werden ook lukraak jonge kerels opgepakt. In Winsum werden ze verzameld in het toenmalige hotel Til.

45 jongemannen wachtten daar op de dingen die zouden komen. Onder de gevangenen waren ook inwoners van Ulrum en Wehe den Hoorn. Die werden door de Duitsers uit de bus naar Groningen geplukt. Ook zij werden later die dag in vrachtwagens naar het politiebureau in Groningen vervoerd.

In Middelstum vergelijkbare taferelen. Daar werden de mannen samengedreven in het café Van Lakum, 31 in totaal. Ook hier volstreekte willekeur: "Onderweg moest ik afstappen en de fiets tegen het hek zetten. Ze hebben me meegenomen. Bij Van Lakum hadden ze het biljart uit de biljartkamer gehaald. We stonden net als pekelharingen tegen elkaar aan." En ook daar: wachten op de dingen die zouden volgen. Ook daar: in overvalwagens naar Groningen. Een onzekere toekomst tegemoet.

De mannen die werden opgepakt in Winsum en Middelstum verdwenen eveneens richting Kamp Amersfoort. Om daarna te werk gesteld te worden in Duitsland.

De volgende mannen die in Winsum en Middelstum werden opgepakt, bezweken als gevolg van de trieste omstandigheden:

- Cornelis Bolhuis, Winsum
- Sijbe Wendelaar, Winsum
- Klaas Luidens, Ulrum
- Nicolaas Dijkema, Middelstum
- Arend Jansma, Middelstum
- Klaas Doede Pot, Middelstum

Cornelis Heslinga uit Winsum overleed al tijdens zijn gevangenschap in Amersfoort. Zijn plaatsgenoot Reinder Tuitman bezweek op de dag van de Duitse capitulatie, 5 mei 1945, in Groningen.

Leerkracht Hendrik Heijs uit Middelstum werd al op de avond van 25 april 1944 in de deur van zijn woning neergeschoten en overleed ter plekke.

Sibma, Jacob

12

Ellerhuizen 16, Bedum

Geboren op 1 juli 1921 te Bedum
Lanarbeider
Overleden op 10 augustus 1945 te Groningen

Havinga, Klaas

14

Boterdiep Wz 32, Zuidwolde

Geboren op 15 januari 1882 te Thesinge
Veehouder en slager
Vermoord op 25 april 1944 nabij Winsum

Huisman, Hindrik

16

Boterdiep Wz 61, Zuidwolde

Geboren op 17 mei 1921 te Stedum
Lanarbeider en kweker
Overleden op 26 mei 1945 te Leipzig Dösen (D)

Bos, Cornelis Gerhardus G.

18

Boterdiep Oz 27, Zuidwolde

Geboren op 17 maart 1917 te Uithuizen
Bakkersbediende
Vermoord op 25 april 1944 te Zuidwolde

Bron: Historische Vereniging gemeente Bedum. Zetfouten voorbehouden

“Die razzia in het dorp heeft me heel erg pijn gedaan. Misschien was ik, als ik alles geweten had, er nooit aan begonnen. Het heeft doden gekost maar vergeet niet dat het anders, als Keizer z'n gang had kunnen gaan, nog meer doden gekost had.”
(Verzetsman Cor Stolwijk over de aanslag op onderluitenant Keizer, in “Aanslag en Represaille”)

DE ACTIVITEITEN

In Bedum wordt uitgebreid stilgestaan bij de gebeurtenissen in de aprildagen van 1944. Naast het leggen van 17 Stolpersteine door kunstenaar Gunter Demnig op 7 april is er meer.

Tentoonstelling

Op 17 april - de dag waarop het 69 jaar geleden is dat Canadese troepen Bedum bevrijdden - wordt een tentoonstelling geopend over de razzia, de gevolgen daarvan en - vooral - de 18 dodelijke slachtoffers. De tentoonstelling is georganiseerd door de Historische Vereniging gemeente Bedum (HVgB). Voorzitter Hans Rump van de HVgB: "We

hebben vooral geprobeerd de slachtoffers een gezicht te geven. Duidelijk te maken dat het om mensen van vlees en bloed gaat. Mensen die je burens hadden kunnen zijn. We hebben van een aantal slachtoffers persoonlijke bezittingen weten te achterhalen. Gewone, alledaagse dingen. Die laten we spreken; die vertellen het verhaal."

De tentoonstelling wordt gehouden in de noodlokalen van de Togtemaarschool aan De Vliet in Bedum, oostelijk van het marktterrein. De tentoonstelling is op de volgende dagen geopend: **18, 19, 22, 23, 25, 26, 29 en 30 april / 2, 3 en 5 mei. U kunt er 's middags van 14.00 tot 17.00 uur terecht. De toegang is gratis.**

Basisscholen

Op basisscholen in de gemeente wordt ook stilgestaan bij de Tweede Wereldoorlog en de razzia van 25 april 1944. De kinderen wandelen langs plaatsen in Bedum waar in '40-'45 geschiedenis werd geschreven. De route leidt onder meer langs verschillende Stolpersteine en de woning aan Boter-

Kinderen wandelen langs Stolpersteine en bezoeken expositie

diep Wz, waar de Joodse familie Meijer woonde. De familie werd in een Duits vernietigingskamp omgebracht. Ook hun onderduikadres aan de Schultingstraat in Bedum - waar een klein museum is ingericht - wordt tijdens de wandeling aangedaan. De leerlingen bezoeken in het Thedemagebouw aan

de Stationsweg een kleine expositie en krijgen daar informatie over de razzia van een Bedumer die er ooggetuige van was. Een lesbrief over de oorlog in Bedum completeert het programma.

25 april

Een dag na de aanslag op Keijer, 23 april 1944, wordt de Bedumer aannemer Jannes Wiebe Formsma, die aan de Schoolstraat woont, door de Duitsers opgepakt. Zijn zoon werd verdacht van de aanslag op Keijer. Hij werd afgevoerd naar Groningen. Volgens sommige bronnen kwam hij terecht in het hoofdkwartier van de Duitsers, het beruchte Scholtenshuis aan de Grote Markt. Andere bronnen betwijfelen of hij daar is geweest. Hoe het ook zij: hij werd 's avonds op de Grote Markt of op het Martinikerkhof neergeschoten.

Formsma werd naar het Academisch Ziekenhuis gebracht. "Een kennis van hem heeft daar zijn hoed herkend: er stond 'JWF' in. Zo werd bekend dat hij doodgeschoten was," herinnert Formsma's zoon Herman zich.

De aannemer was het eerste dodelijke slachtoffer van de terreur die volgde op de aanslag op Keijer. Hij wordt op 25 april aanstaande geëerd. Bij het pand waar hij woonde, Schoolstraat 14 in Bedum, wordt dan een Stolperstein gelegd. De laatste in de reeks van 18. Dat gebeurt door Formsma zijn

kleinzoon die nog steeds in het huis van opa woont. De steen wordt om 11.00 uur gelegd.

Voorafgaand aan de legging van de Stolperstein is er een korte herdenkingsbijeenkomst op de hoek van Boterdiep Wz en de Molenweg in Bedum. Op het oude bankgebouw daar is een plaquette aangebracht die herinnert aan de razzia. Op die plek stond indertijd het hotel Krijthe, waar de Bedumer arrestanten werden verzameld. Tijdens de plechtigheid, die om 10.30 uur begint, worden er bloemen en kransen gelegd.

25 april herdenkingsbijeenkomst op de hoek van Boterdiep Wz en de Molenweg in Bedum

Vrijdag 2 mei

Herdenkingswandeling VVV Bedum

Op vrijdag 2 mei organiseert de plaatselijke VVV een bijzondere herdenkingswandeling in Bedum. Daarbij wordt, onder begeleiding van VVV-medewerkers, een route gelopen die is opgezet door het Oorlogs- en Verzetscentrum in Groningen. De route leidt langs plekken in het dorp waar in de Tweede Wereldoorlog geschiedenis werd geschreven. Onderweg geven de VVV-medewerkers een toelichting.

De opgave voor deze bijzondere wandeling kan tot en met donderdag 1 mei bij de VVV Bedum, Kapelstraat 3. Tel 050 3015111. De start van de wandeling is op 2 mei, om 19.00 uur en de deelnemers betalen 2.50 euro. De wandeling begint bij het VVV-kantoor aan de Kapelstraat in Bedum.

Vrijdag 4 mei

Dodenherdenking

Op 4 mei wordt weer landelijk aandacht besteed aan de gevallen in de Tweede Wereldoorlog. Ook in Bedum en Zuidwolde zijn dan herdenkingen. Het programma voor die herdenkingen wordt in een later stadium bekend gemaakt. De herdenking in Bedum concentreert zich bij het monument op de hoek Schoolstraat/Grotestraat. In Zuidwolde is het herdenkingsmonument bij café 'Moeke Vaatstra' de centrale plek.

BIJDRAGEN

AAN HET LEVEND HOUDEN VAN EEN HERINNERING?

Alle activiteiten worden georganiseerd door het Herdenkingscomité Bedum, de Historische Vereniging gemeente Bedum, de Culturele Commissie Bedum en de gemeente. Daarin worden ze bijgestaan door het Oorlogs- en Verzetscentrum Groningen, Groninger Archieven en de Stichting Vier 5 mei. Als u de activiteiten financieel wilt steunen dan kunt u uw bijdrage storten op rekening 44.250.40.55 van de Stichting Culturele Commissie Bedum. Met uw bijdrage steunt u ook activiteiten in 2015. Dan worden Stolpersteine gelegd voor de andere Bedumers die omkwamen door het Nazigeweld.

Bevrijdingsdag 5 mei

Op maandag 5 mei staat Nederland feestelijk stil bij de capitulatie van Nazi Duitsland in 1945. De bezetter ondertekende de capitulatieovereenkomst in hotel 'De Wereld' in Wageningen. Leden van de Loopgroep Bedum brengen die dag een bevrijdingsvuur van Wageningen naar Bedum. Ze maken een tussenstop in Groningen. Bedum staat daar centraal op het Bevrijdingsfestival in het Stadspark. Op een deel van de route van Groningen naar Bedum worden de lopers vergezeld door oude legervoertuigen van 'Keep them rolling'. Jongeren uit Bedum worden opgeroepen om het laatste stuk van

de route in Bedum met de leden van de loopgroep mee te fietsen. Het programma en de tijden worden nog nader bekend gemaakt.

In Bedum wordt bij het herdenkingsmonument op de hoek Schoolstraat/Grotestraat een vuurschaal ontstoken.

's Avonds is er een herdenkingsconcert door het gerenommeerde Politie Orkest Noord Nederland. Het brengt dan onder meer muziek die in de periode 1940-1945 populair was. Het concert begint om 20.00 uur en de toegang is gratis.